

Ivan Šiber

Klasni i stratifikacijski pristup društvenoj strukturi

Kada govorimo o tome da položaj u društvu određuje potrebe, stavove i aktivnosti pojedinca, onda je u takvom stajalištu sadržana i pretpostavka o razlikama u društvenim položajima, o nejednakosti, diferenciranosti i kompleksnosti društvene strukture. Razni pojedinci, skupine i širi društveni slojevi unutar jedne globalnije društvene cjeline imaju različite položaje. U analiziranju odrednice tih položaja i njihovog međusobnog odnosa postoji čitav niz problema, od utvrđivanja prirode same društvene strukture, njene nužnosti, osnovnih činilaca društvenog raslojavanja, do empirijskih pristupa proučavanju, koji bi prvenstveno trebali biti usmjereni na to da se pojedini teorijski pristupi učine empirijski provjerljivim.

U ovom razmatranju ne možemo, niti nam je to osnovni cilj prikazati sve pristupe problemima društvene strukture, i podvrgnuti ih mogućoj kritici, nego ćemo se zadržati na teoretskim koncepcijama onoliko koliko smatramo neophodnim da bi se dobio uviđ u osnovne elemente socijalne strukture, zadržavajući se uglavnom na dva problema: prvo, koji su razlozi da dolazi do društvenih suprotnosti, i drugo, u kakvim se oblicima društvene strukture te suprotnosti manifestiraju.

Dva su osnovna pristupa tim problemima. Jedan je marksistički¹ koji polazi od uloge proizvodnih odnosa na razvoj globalnog društva, a društvenu strukturu analizira kroz međusobno supratstavljene klase, koje su određene mjestom u proizvodnji. Drugi pristup je više karakterističan za građansku sociologiju², koja polazi od pretpostavke da su razlike među ljudima neizbježive, a da je osnovica razlikovanja u društvenoj strukturi relativan položaj na kontinuumu bogatstva, moći i ugleda.

1) Kada kažemo »marksistički« pod time u ovom radu ne podrazumijevamo jedino ispravan pristup, nešto što je izvan svake sumnje, već jedino pravac analize karakterističan za klasike marksizma, prvenstveno samog Marxa, kao i za suvremene sljedbenike tih osnovnih ideja.

2) Kada kažemo »građanska sociologija« onda pod time ne mislimo na pejorativno značenje koje se tom terminu daje u socijalističkim zemljama, već na jedan znanstveni pristup, prvenstveno strukturalno-funkcionalistički, koji se je razvio u zapadnim zemljama, i koji je vrlo značajan za razvoj sociologije kao znanosti. U kasnijem tekstu izbjegavat ćemo što je više moguće te, u krajnjoj liniji, »ideologizirane« termine.

Ova dva pristupa međusobno se ne isključuju, nego u njihovoj analizi treba uočavati doprinos svakog pojedinog, kako za razumijevanje tako i za mijenjanje postojećih društvenih odnosa i suprotnosti. Razlog zbog kojeg rijetko dolazi do cjelovitih analiza tih pristupa velikim dijelom leži u njihovoj ideologizaciji, koja potiskuje u pozadinu stvarnu mogućnost analize.

Mi ćemo ovdje pokušati ukazati kako na karakteristike klasnog pristupa strukturi društva i vrstu analize koju taj pristup omogućava, tako i na probleme društvene stratifikacije onako kako im se pristupa u suvremenoj sociologiji, s ciljem da istaknemo moguća preklapanja i razlike koje među njima postoje.

KLASNI PRISTUP STRUKTURI DRUŠTVA

Pojam klase u marksizmu

Spoznaja o tome da je društvo podijeljeno na međusobno suprotstavljene skupine, vrlo je stara kao i sam naziv »klase« za te skupine. Ipak taj pristup u znanosti neraskidivo je povezan s pojavom i djelom Karla Marxa, kao i sistematskom razradom spoznaja onog pristupa koji se često zove »naučni socijalizam« ili »marksizam«.

Nema sumnje da klase, odnosno klasni pristup, predstavljaju jednu od okosnica, glavnih preokupacija Marxova djela. Isto tako, teško da postoji pojam oko kojega su se vodile tako opsežne diskusije, suprotstavljanja i negiranja kao što je to pojam klase.

U svojim analizama Marx je vrlo često davao implicitna određenja tog pojma, ali na žalost, sustavno i eksplicitno određenje započeto u III tomu Kapitala nije završeno.

Ono što se često zaboravlja prilikom primjene Marxova shvaćanja klase je činjenica da Marx nije bio primarno zaokupljen opisom postojeće društvene strukture. Njegov prvenstveni interes je bila analiza izvjesnih zakonitosti društvenog razvoja i postojećih snaga u društvu. Marx klasu nije shvaćao statički već dinamički, i nije imao za cilj njenu deskripciju već analizu. R. Dahrendorf (1971, str 19) komentirajući izvjesna nerazumijevanja toga pojma, kaže: »Za Marxa teorija klasa nije bila presjek društva svoga vremena, posebice ne teorija društvene stratifikacije, već sredstvo za objašnjenje promjena u totalnim društvima. U razradi i primjeni svoje teorije klasa, Marx nije bio vođen pitanjem — Kako određeno društvo izgleda u određenoj točki vremena?, nego prije pitanjem — Kako se struktura društva mijenja?; ili to isto iskazano njegovim riječima: »Što je (ekonomski) zakon kretanja modernog društva?«

Marx je bio usmjeren na analizu društvenih promjena, a kategorije društvene strukture za njega su bile zapravo sredstvo za pristup problemu. On je usmjeren na analizu dinamike društvenog konflikta i njegovih strukturalnih korijena. Klasni sukob je oblik iskazivanja društvenih suprotnosti i način mijenjanja društvenih struktura i cijele povijesti. »Historija svakog sadašnjeg društva jeste historija klasnih borbi.« (K. Marx-Engels, 1949 str. 14) Da se klasa može promatrati jedino u dinamici sukoba Marx eksplicitno naglašava: »Pojedini individui čine jednu klasu samo utoliko ukoliko moraju voditi borbu protiv druge klase; uostalom, oni se međusobno nalaze u neprijateljskoj konkurenciji.« (Marx-Engels, 1961, str. 327)

Međutim, klase ne lebde u zraku, one nisu bogom dane društvene skupine koje su slučajno međusobno suprotstavljene. One su rezultat privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i podjele rada, što je opet sa svoje strane rezultat razvoja proizvodnih snaga. Sukob koji postoji među klasama, odnosno kroz koji su klase oblikovane, nužan je rezultat upravo tog razvoja. »Dokle god ukupan društveni rad daje samo prinos koji tek nešto malo nadmašuje ono što je potrebno za oskudnu egzistenciju svijui, dakle, dokle god rad zauzima cijelo, ili gotovo cijelo vrijeme velike većine društvenih članova, dotle se društvo nužno dijeli na klase. Pored one velike većine koja se isključivo bavi fizičkim radom, formira se klasa oslobođena direktno produktivnog rada, koja se stara za zajedničke poslove društva: upravu rada, državne poslove, pravosuđe, nauku, umjetnost, itd. Dakle, zakon podjele rada čini temelj podjele na klase.« (Engels, 1946, str. 296) U ovom citatu Engels, uz to što naglašava podjelu rada kao temelj klasne podjele, ukazuje i na dosadašnju nužnost klasne podjele, nužnost koja je rezultat nerazvijenih snaga, a ne neizbježivi tok povijesti.

Na izvjestan način još detaljnije objašnjenje klasne podjele daje Lenjin. »Jasno je da za potpuno uništavanje klasa treba ne samo zbaciti eksploatatore, spahije i kapitaliste, ne samo ukinuti njihovo vlasništvo, nego treba ukinuti još i svako privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, treba uništiti kako razliku između sela i grada, tako i razliku između ljudi fizičkog i intelektualnog rada,« i malo zatim daje samu definiciju: »Klase se zovu velike grupe ljudi koje se razlikuju po svome mjestu u historijski određenom sistemu društvene proizvodnje, po svome odnosu (većinom utvrđenom i izraženom u zakonima) prema sredstvima za proizvodnju, po svojoj ulozi u društvenoj organizaciji rada, i prema tome, po načinu dobivanja i po veličini onog dijela društvenog bogatstva kojim raspolažu. Klase su takve grupe ljudi, od kojih jedna može da prisvaja rad druge zahvaljujući tome što imaju različita mjesta u određenom sistemu društvene privrede.« (Lenjin, 1946, str. 16)

Prema tome, po Lenjinu, mogli bismo izdvojiti slijedeće odrednice klasne pripadnosti:

- privatno vlasništvo
- posebno mjesto u povijesno određenom sistemu proizvodnje
- uloga u organizaciji rada
- način dobivanja i veličina onog dijela društvenog bogatstva kojim klasa raspolaže

Sve ovo ukazuje na strukturalne elemente pripadnosti klasi, na ono što Marx naziva »klasa po sebi«. To je ona osnova koja dovodi do suprotstavljanja, ili Marxovim riječima: »Ukoliko milijuni obitelji žive pod ekonomskim uvjetima egzistencije koji njihov način života, njihove interese i obrazovanje odvajaju od načina života, interesa i obrazovanja drugih klasa i njima ih neprijateljski suprotstavljaju, utoliko čine klasu.« (Marx, 1949, str. 308—309)

Ovdje vidimo da Marx kao elemente od kojih se sastoji klasa ne uzima pojedinca, nego obitelj. Bez obzira na to nalaze li se svi članovi obitelji u procesu proizvodnje, oni dijele isti položaj, istu sudbinu kao i onaj član nad kojim se vrši eksploatacija. Međutim, za nas je važnije Marxovo naglašavanje da na egzistencijalnim uvjetima (koji su najopćenitije govoreći izraz položaja u procesu proizvodnje) izrasta nadgradnja u obliku načina života i interesa i da tu dolazi do neposrednog razlikovanja klasne pripadnosti. Položaj poje-

činca u procesu proizvodnje dovodi do osnovnog životnog iskustva, što određuje vjerovanja i akcije tog pojedinca. Iskustvo stečeno u životnoj borbi, a posebice u ekonomskim odnosima, dovodi do toga da pripadnici pojedine klase imaju ista ili slična vjerovanja, poduzimaju iste ili slične akcije. Dolazi do nastanka osjećaja solidarnosti, razumijevanja svoje uloge kao klase, dolazi do nastanka klasne svijesti. Klasa »po sebi« pretvara se u »klasu za sebe«.

Prema tome, Lenjinovim naznakama klase nužno moramo dodati i pojam »klase za sebe«, društvene skupine koja je svjesna svoje uloge i interesa. Ipak, ovdje valja biti oprezan, kako bi bili u stanju bar približno odrediti razinu naše analize. Zato ćemo koncizno navesti osnovne elemente Marxova shvaćanja klase:

1. Konflikti u vezi raspodjele ekonomskih dobara među klasama
2. Nezadovoljstvo niže klase svojom mogućnosti da kontrolira ekonomske strukture za koje osjeća da je eksploatiraju
3. Laka komunikacija među pojedincima tako da dolazi do zajedničkih ideja i akcija.
4. Porast klasne svijesti u smislu da pripadnici klase imaju osjećaj solidarnosti i spoznaju svoje povijesne uloge.
5. Uspostavljanje političke organizacije što je rezultat ekonomske strukture, povijesne situacije i sazrijevanja klasne svijesti.

Marx pod klasom u punom smislu riječi podrazumijeva ovu zadnju naznaku, odnosno političku organizaciju; klase su, prema tome, političke skupine udružene zajedničkim interesom. Budući da je bitka dvije klase uvijek politička bitka, mi možemo govoriti o klasama jedino u domeni političkog sukoba. Međutim, mi smo već naglasili da smo zainteresirani za problem klase kao dijela društvene strukture; znači onog elementa koji je objektivno dan, a ne za klase koje se oblikuju u interesne skupine. Znači, nalazimo se uglavnom u analizi »klase po sebi«, zanimaju nas odrednice tih društvenih skupina, koje su dane u naznaci o konfliktima u vezi raspodjele ekonomskih dobara. Radi nepreciznosti ovog pojma potrebno je naglasiti da tu Marx ne misli na razlike u materijalnim primanjima, bogatstvu,³ nego na način njihova dobivanja, koji je povezan s mjestom u procesu proizvodnje.

Pojam klase u sociologiji građanskog društva

Vjerojatno je rijetko neki problem ili predmet analize u znanosti pod takvim utjecajem važećih društvenih normi kao što je to klasna podjela društva. To je vidljivo kako u radovima sociologa na Istoku, tako i u pristupima na Zapadu. Naravno, ni naša sociologija nije u tome iznimka. Ovdje nas ne zanimaju sociološki pristupi u zemljama socijalističke demokracije, jer je to uglavnom dogmatsko pridržavanje nekih marksističkih postavki koje se primjenjuju na »građanska«, kapitalistička društva, dok se za vlastito društvo primjenjuje monistička teorija, gdje je ukinuto privatno vlasništvo, a državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju priznaje jedino kategoriju »radnog naroda«.

3) »Grubi zdravi razum opaža klasnu razliku po debljini novčanika ... razlika u dubini džepa je čisto kvalitativna razlika koja može da posluži kao mjerilo za poređenje između dvije jedinice koje pripadaju istoj klasi.« (Marx, 1959, str. 149)

Pristupi klasnom problemu i kritike marksističke uporabe toga pojma u suvremenoj sociologiji na Zapadu kudikamo su raznolikiji, i možemo reći poticajni.

Osnovne primjedbe Marxovoj uporabi pojma klase odnose se na vremen-sko razdoblje u kojem je Marx vršio svoju analizu, i na kasnije promjene u društvu koje nisu slijedile njegova predviđanja. Tako, po mišljenju mnogih sociologa, nije došlo do sve većih suprotnosti između radničke klase i kapitala. Tu nije važan apsolutni, pa čak ni relativni iznos razlike, već razina životnog standarda kada su aspiracije radničke klase vrlo daleko od toga da bi se podržavale revolucionarnim sredstvima.⁴ Razvojem društva, prvenstveno razvojem tehnologije, radnička klasa dolazi u položaj kada »ima što da izgubi«.⁵

Sve više se gubi vidljivi karakter privatnoga vlasništva; umjesto neposrednog odnosa radnika i vlasnika dolazi do odnosa radnika i sloja rukovodilaca-meneđera. Vlasništvo postaje impersonalizirano u obliku dionica i financijskog kapitala. Jačanjem upravljačkog sloja, koji je također u radnom odnosu, dolazi do pojave struktura što ih je i Marx naslućivao.⁶

Sve se više smanjuje udio fizičkoga rada i neposredne materijalne proizvodnje. U suvremenim društvima nije više dominantna razlika selo—grad, primarne i sekundarne djelatnosti. Sve se više razvijaju tercijalne, uslužne djelatnosti koje još više pridonose da se gubi dihotomija rada i kapitala.

Razvoj društva i proizvodnih snaga, dovodi do porasta posredničkih usluga, jačaju birokratske društvene strukture; za društvo nije više karakteristična dihotomija, već naprotiv, sve veći porast »srednje klase«.⁷

U skladu s ovim primjedbama klasni pristup društvenoj strukturi kretao se u tri pravca:

1. Prihvaćanje marksističkoga pristupa klasama kao distinktivnim, međusobno suprotstavljenim skupinama, gdje se kao osnovna naznaka uzima pojam sukoba. Međutim, po tim mišljenjima, privatno vlasništvo nije temelj klasne podjele i nisu proizvodne snage i ekonomski momenti odlučujući za razvoj društva.⁸

4) »Produktivnost moderne industrije, posebno u zadnjim desetljećima, porasla je toliko da je dovela do znatnog porasta u općoj razini života; pa čak i ako je distribucija prihoda između klasa ostala nepromijenjena, to je ipak dovelo do porasta nivoa života radničke klase do točke kada su nove aspiracije i novi društveni stavovi postavljeni daleko od onih što su podržavali revolucionarna sredstva« (Bottomore, 1965, str. 26)

5) »Pobunjenici su samo oni koji nemaju što da izgube« (Tokvil, 1945, str. 258)

6) U »Kritici Gotskog programa« razmatrajući probleme prijelaznog razdoblja za vrijeme diktature proletarijata, Marx uočava značenje tehno-birokratskih struktura, prvenstveno u domeni nagrađivanja.

7) »Razvojem srednjeg sloja gubi se jaz između kapitalističke i radničke klase, to sve više postaje stratifikacijski kontinuum. Gubi se konfliktni moment, tako da razvojem tehnologije i ekonomskih uvjeta sve više postaju važne statusne skupine za probleme socijalne stratifikacije, a ne klase kao ranije.« (Bottomore, 1965, str. 26)

8) Tako na pr. P. Sorokin predbacuje Marxovoj teoriji jednostranost i kauzalitet po svaku cijenu, prvenstveno vidljiv u ekonomskim determinantama. »Proizvodne snage prikazane su kao razvitak *sua sponte*, nezavisno od ljudskih bića i drugih socijalnih činilaca. Čitav proces ljudske povijesti je opisan kao da ljudi žive rade, dok u stvari, njih vodi ekonomski činilac; ili parafrazirajući Bosijea, ljudi žive rade dok ih u stvari vodi bog.« (Sorokin, 1938, str. 178—179)

Najsustavniju teoriju na tim principima iznio je R. Dahrendorf, u kojoj po njegovim riječima: »Centralna teza studije jest da privatno vlasništvo kao okosnicu klasne podjele valja zamijeniti pojmom **autoriteta**.« (Dahrendorf, 1971, str. 136)

On autoritet ne razmatra kao kontrolu nad sredstvima za proizvodnju, već kao tip društvenih odnosa analitički neovisan o ekonomskim okolnostima. Struktura autoriteta cijelog društva, isto kao i posebnih institucija unutar društva, je u terminima njegove teorije strukturalna determinanta klasnog formiranja i klasnog sukoba. »U svom sociološkom značenju vlasništvo je u prvom redu pravo da se nekoga isključi iz kontrole nad nekim objektom ... Definirati autoritet kroz vlasništvo znači definirati opće putem posebnog. Gdje je vlasništvo tamo je i autoritet, ali gdje je autoritet ne mora biti i vlasništvo.« Na temelju toga Dahrendorf daje i svoju definiciju klase: »Klase su društvene konfliktne grupe čija je determinanta (differentia specifica) u učestvovanju ili neučestvovanju u vršenju autoriteta unutar neke imperativno koordinirane zajednice.« (Dahrendorf, 1971, str. 137 i 138).

2. Zanemarivanje egzistencijalnog temelja klasne podjele uz stavljanje težišta na psihologijske definicije klase, prvenstveno na osobnu identifikaciju pojedinca s jednom od pretpostavljenih klasa. Prema tome pojedinac pripada onoj klasi za koju se sam opredijeli.⁹ Najizrazitiji predstavnik ovog pravca je R. Centers, koji klase shvaća kao socijalno-psihološke grupacije, kao nešto što je u osnovi subjektivno, zasnovano na klasnoj svijesti, odnosno osjećaju skupne pripadnosti. »Klase se za razliku od stratuma može uzeti kao psihologijski fenomen u punom smislu te riječi. To znači da je klasa pojedinca dio njegova **ego**, osjećaj njegova pripadanja nečemu: identifikacija s nečim što je veće od njega.« (Centers, 1949, str. 27). Međutim, Centers ovako, u subjektivnim kategorijama, definiranu klasu, ipak povezuje sa statusom i ulogom pojedinca u ekonomskim procesima u društvu, koji su uzročnici određenih stavova i vrijednosti, kao i svijesti o pripadnosti određenoj klasi. Osnova pitanja što ih on postavlja su: — koja strata populacije se identificira s određenom klasom? I — s kojim stavovima i vjerovanjima je ta identifikacija povezana?

Subjektivni pristup klasnoj strukturi prisutan je i kod Warnera i Lunta, koji su među prvima proveli empirijsko istraživanje socijalne strukture. Međutim, oni ne insistiraju na identifikaciji pojedinca, već na mišljenjima koja o pojedincu postoje u njihovoj zajednici. »Pod klasom se podrazumijeva dva ili više niza ljudi za koje se vjeruje da su, i prema tome su i rangirani od ostalih članova društva, u društveno superiornijim ili inferiornijim položajima.« (Warner, Gunt, 1941, str. 82).

Ovo mišljenje vrlo je blisko trećoj skupini uporabe pojma »klase«.

3. Zbog ranije navedenih razloga, negira se postojanje klasnog sukoba, a pojam klase izjednačuje se s pojmom statusa.¹⁰ Klasa se kao termin rabi,

9) Tipično pitanje za ovaj pristup klasne identifikacije je: »Ako bi se od Vas tražilo da opišete vašu društvenu klasu, u koju klasu bi Vi sebe uvrstili: radničku, nižu, srednju-nižu, srednju, višu srednju, ili višu?« (Hamilton, 1066)

Ovakvo pitanje već u sebi sadrži pretpostavku o hijerarhijskom odnosu klasa, o kontinuumu, a ne o distinktivnim kategorijama. Odgovori pojedinaca velikim dijelom mogu biti rezultat težnje za vlastitim prestižom, a ne »identifikacija«. 10) Tipičan primjer nalazimo kod Lipseta »... prema tome veza između statusa ili klasnog položaja (čija su tri pokazatelja ekonomski položaj, religija i etnička pripadnost) ...« (S. Lipset, 1970, str. 353)

u istraživanju socijalne stratifikacije tako da u potpunosti gubi svoje značajne konfliktne, distinktivne, dinamičke kategorije.

STRATIFIKACIJSKI PRISTUP STRUKTURI DRUŠTVA

Za razliku od klasnog pristupa, u stratifikacijskom pristupu osnovni predmet istraživanja je društvena struktura u određenom vremenu. Analiziraju se pojavni oblici i pokušavaju se uočiti sve one karakteristike u kojima se pojedinci razlikuju. Istraživač nije usmjeren na sukob, na uzroke i na determinante klasnog okupljanja. Društvenoj strukturi prilazi se kao skladnoj uravnoteženoj cjelini, u kojoj su moguće promjene prije kvantitativne nego kvalitativne, prije evolutivne, nego revolucionarne.

U određenju socijalne stratifikacije poći ćemo od analize P. Sorokina (1959) koji ukazuje da u svakoj društvenoj strukturi postoji određena socijalna diferencijacija, što znači razlikovanje određenih društvenih skupina s obzirom na neku ili neke karakteristike. Tako s obzirom na spol razlikujemo muškarce i žene, s obzirom na starost — pojedine dobne skupine, s obzirom na prihod — bogate i siromašne. Iz toga on izvodi i pojam socijalne stratifikacije koji označava diferencijaciju stanovništva u hijerarhijski pretpostavljene skupine.¹¹ Temelj, odnosno bit stratifikacije, sastoji se u nejednako raspoređenim pravima, privilegijama, dužnostima i odgovornostima, društvenoj moći i utjecaju među članovima društva. Kao najznačajnije elemente stratifikacije Sorokin uzima ekonomski-politički i profesionalni.

Ako je **ekonomski** položaj u društvu nejednak, društvo je bez obzira na svoju organizaciju ekonomski raslojeno.

Ako postoji hijerarhijski slijed u odnosu na **autoritet i prestiž**, ako postoje oni koji upravljaju i kojima se upravlja, zajednica je politički raslojena.

Ako su pripadnici podijeljeni u razne skupine **zanimanja** koja se različito vrednuju, i unutar kojih postoje oni koji naređuju i oni koji slušaju, društvo je razbijeno prema zanimanjima.

Bez obzira što se stratifikacija kvantitativno i kvalitativno mijenja s obzirom na društvo u vrijeme, ona je, za Sorokina, stalna karakteristika bilo koje organizirane društvene zajednice.

Slično mišljenje o determinantama i neizbježivosti socijalne stratifikacije imaju i drugi autori. Tako B. Barber (1957) nužnost stratifikacije vidi u socijalnoj diferenciranosti s obzirom na podjelu rada i u različitom vrednovanju pojedinih položaja u toj podjeli u okviru jednog društva. Po njemu, interakcija socijalne diferencijacije i socijalnog vrednovanja kao rezultat daje socijalnu stratifikaciju, strukturu različitog rangiranja, koja se pojavljuje u svim društvima.

Prema T. Parsonsu (1963) to vrednovanje je mnogostruko i povezano je sa zajedničkim vrijednostima u društvu. Osnove vrednovanja po njemu su slijedeće:

- a. Aktivnost koja se vrednuje s obzirom na efikasnost u postizanju cilja
- b. Važnost cilja prema kome je aktivnost usmjerena
- c. Doprinos koji ima aktivnost za solidarnost i integraciju drugih jedinica u sistem
- d. Značenje što ga aktivnost ima za očuvanje postojeće strukture

11) Sorokin ne pravi razliku između klasnog i stratifikacijskog pristupa, tako da često rabi termin »klasa« za ono što se najčešće u sociologiji zove »strata«.

Naravno da između ovih karakteristika postoji povezanost: položaj u socijalnoj strukturi pridonosi postizavanju cilja, aktivnost je orijentirana prema najvrijednijim mogućim ciljevima, a njihovo postizanje pridonosi očuvanju sustava. U potpuno integriranom sustavu ta povezanost bit će potpuna, što je svakako samo teoretski model.

Kao osnovne dimenzije socijalne strukture uzimaju se bogatstvo, prestiž i moć, koje je prvi naznačio Max Weber (1963). Svaka od tih karakteristika shvaćena je kao kontinuum na kojem je moguće odrediti položaj pojedinca.

Pod dimenzijom **bogatstva** ili »ekonomskom« dimenzijom stratifikacije podrazumijeva se nejednaka raspodjela materijalnih dobara, bez obzira da li se tu radi o vlasništvu, plaći ili nadnici. Važan je jedino iznos s kojim pojedinac raspolaže.

Dimenzija **prestiža** označava različito vrednovanje pojedinih položaja na hijerarhijskoj ljestvici.¹² Ta dimenzija usko je povezana s načinom života, komunikacijama, pripadnosti određenoj »društvenoj skupini«.

Dimenzija **moći** odnosi se na nejednaku raspodjelu mogućnosti da se djeluje u određenom pravcu, da se nametnu vlastiti ciljevi. Ta mogućnost može biti rezultat položaja u legalnim strukturama i tada se govori o autoritetu, ili jednostavno činjenice da pojedine skupine raspolažu sredstvima da nametnu svoje interese.

Dimenzije bogatstva, prestiža i moći zapravo su analitički odijeljene kategorije. U stvarnosti one su usko povezane i međusobno uvjetovane.

Međutim, ni ove tri kategorije nisu dovoljno jednoznačne i mjerljive za potrebe istraživanja, te predstavljaju teoretski koncept.

Oni autori koji problemima stratifikacije pristupaju više sa stajališta istraživanja (kao npr. Jackson i Curtis (1968)) definiraju je kao proučavanje jedinica (uloga, pojedinaca, skupina) distribuiranih uzduž jedne ili više stratifikacijskih dimenzija, pod čime se podrazumijeva određeni kontinuum koji ima karakteristike skale na temelju koje se mogu vršiti statističke operacije.

Ako prihvatimo mišljenje da je socijalna stratifikacija prvenstveno usmjerena na analizu društvene strukture u odgovarajućem trenutku, tada je njen osnovni predmet istraživanja **distribucija populacije uzduž određenih dimenzija kao i međusobni odnos tih dimenzija.**

Pojam socijalne stratifikacije pretpostavlja diferencirani položaj u okviru društvene strukture, odnosno određeni položaj na nekoj od dimenzija.

Za razliku od klasne pripadnosti, položaj pojedinca u stratifikacijskom pristupu naziva se strata ili društveni status. Ova dva termina iako se često rabe u istom značenju, potrebno je razlikovati.¹³

12) »Prestiž« treba razlikovati od »poštovanja«, budući da se on odnosi na položaj kao takav bez obzira na pojedinca koji se na njemu nalazi, dok se poštovanje odnosi na pojedinca, odnosno na uspješnost s kojom pojedinac obavlja određenu aktivnost vezanu uz svoj položaj.

13) »Termin status rabi se u dva značenja: status u apstraktnom značenju predstavlja položaj u jednom posebnom obrascu. Prema tome svaki pojedinac ima mnogo statusa. Međutim, ako se termin ne odredi na neki način, tada status označava totalan zbir svih statusa koje neki pojedinac zauzima. On predstavlja položaj pojedinca u odnosu na cjelokupno društvo.« (Linton, 1969, str. 194)

Strata je termin koji se pretežno rabi u značenju određenog položaja na nekom od kontinuuma, i to uglavnom objektivno danog. To može biti dohodak, školovanost, vlasništvo, potrošnja i sl. kao objektivne stratifikacijske dimenzije.

Status uglavnom označava rangiranje pojedinca na vrijednosnoj ljestvici. On je povezan s vrijednostima što postoje u nekom društvu i njegov temelj se mijenja ovisno o promjenama samoga društva.¹⁴ Status se ipak pretežno odnosi na položaj pojedinca u odnosu na društvenu cjelinu.

Stratifikacijski pristup zahtijeva jednoznačno definiranje pojedinih kontinuuma, kao mogućnost relativno točnog svrstavanja pojedinaca u određene strate ili statuse. Koji će se kontinuumi u okviru društvene strukture istraživati, kako će ih se definirati pa prema tome i mjeriti, ovisi svakako o problemu istraživanja. U ranije opće definiranom predmetu socijalne stratifikacije nalaze se zapravo tri skupine problema:

Kao **prvo**, to je opis društvene strukture uzduž pojedinih dimenzija, gdje se kao problem postavlja istraživanje oblika stratifikacijske strukture, koji može ići od totalne stratifikacije do potpune jednakosti. Primjer tog pristupa može biti distribucija na kontinuumu bogatstva, gdje se pokazuje koliko pojedina strata stanovništva (na primjer s mjesečnim prihodima ispod 1000 dinara) sudjeluje u **ukupnom dohotku zemlje**.¹⁵

Druga skupina problema odnosi se na međusoban odnos pojedinih stratifikacijskih dimenzija. Tu se istražuje povezanost školovanosti i položaja na ekonomskoj dimenziji, kao i svi ostali odnosi za koje istraživač može biti zainteresiran. Poseban problem u okviru ove skupine problema jest **statusna konzistencija**. Ranije smo rekli da pod statusom podrazumijevamo položaj prema društvu kao cjelini. Osnovne dimenzije društvene strukture (bogatstvo, prestiž i moć što ne znači da se status ne može i drukčije definirati) međusobno se preklapaju. Određeni stupanj bogatstva prati i odgovarajuća moć, isto tako kao što bogatstvo daje mogućnost da se zauzmu ona mjesta u društvu koja prati odgovarajući prestiž. Stupanj slaganja među statusnim dimenzijama ukazuje na definiranost kako individualnog položaja u društvenoj strukturi tako i same strukture.

Treća skupina problema odnosi se na probleme pokretljivosti unutar društvene strukture. Tu se prvenstveno misli na promjene u položaju koji

14) R. B. Catell je (1942) izvršio faktorsku analizu gdje je za osnovu uzeo zanimanje i otkrio generalni faktor saturiran prestižem, inteligencijom i kompleksnosti zanimanja. Isto tako pokazao je da s vremenom pojedine komponente statusa gube na važnosti (bogatstvo) a druge dobivaju (znanost). Faktorska analiza je pokazala da je osnova statusa prestiž.

15) Bredemeir and Stephenson: (1962) navode kao primjer slijedeću distribuciju za USA:

	% stanovništva	% nac. dohotka
do 2.000 dolara	14	2
2.000— 4.000	21	10
4.000— 6.000	23	18
6.000— 8.000	18	19
8.000—10.000	10	14
10.000—15.000	9	16
preko 15.000	5	21

pojedinaac ima s obzirom na položaj svoje obitelji, ili s obzirom na položaj koji je on sam ranije zauzimao. Stupanj pokretljivosti unutar društvene strukture ukazuje na »otvorenost«¹ društva, na mogućnost individualnog mišljenja vlastita položaja.

Međutim, osim ovih problema koji se nalaze u okviru samog područja istraživanja stratifikacije, podaci o strukturi društva vrlo se često uzimaju i kao nezavisne varijable, odnosno kao oni podaci s obzirom na koje se promatraju neke druge karakteristike ili aktivnosti ljudi. Socijalno porijeklo i uspjeh u studiju, položaj u procesu proizvodnje i politička orijentacija, prihod i stav prema egalitarizmu u raspodjeli, primjeri su takva raobljenja stratifikacijskih pokazatelja.

ODNOS KLASNOG I STRATIFIKACIJSKOG PRISTUPA

U dosadašnjem izlaganju na više mjesta ukazivali smo na osnovne razlike, na izvjesna preklapanja i čak nerazumijevanja ta dva osnovna pristupa društvenoj strukturi.

Kao osnovno ova dva pristupa razlikuju se s obzirom na gledište s kojeg se promatra društvena struktura. Klasni pristup stavlja težište na dinamiku društvenih promjena. Njega zanima kako do promjene dolazi i koje su osnovne suprotnosti u društvu koje do toga dovode. Tu se klasa uzima kao analitička kategorija objašnjavanja i kao nosilac društvene dinamike.

Za razliku od klasnog, stratifikacijski pristup analizira postojeću društvenu strukturu u određenoj jedinici vremena. Taj pristup je prvenstveno zainteresiran za deskripciju, a društvenoj strukturi prilazi kao statičnim odnosima.

Klasni pristup prilazi društvenoj strukturi kao određenim konfliktnim odnosima, gdje dominiraju suprotnosti, zasnovane prvenstveno na odnosima prema sredstvima za proizvodnju. Stratifikacijski pristup shvaća društvenu strukturu kao određenu ravnotežu, s mogućim promjenama u okviru postojeće strukture u kojoj dominira sklad.

Klasni pristup shvaća pojedine društvene skupine-klase kao distinktivne kategorije, jasno međusobno odijeljene, bez nekih postupnih prijelaznih oblika. Bez obzira da li inzistirali na postojanju samo dvije međusobno suprotstavljene klase—radnici i kapitalisti — ili prihvatili neku elastičniju podjelu kao na primjer postojanje seljaka kao klasne grupacije, uvijek je prisutna jasna distinkcija među njima. Za razliku od klasnog, stratifikacijski pristup, u skladu s harmonijskim shvaćanjem društvene strukture, pretpostavlja određene stratifikacijske dimenzije kao kontinuirane varijable, ne postavljajući jasne granice između dva različita mjesta na jednoj karakteristici. Gdje će se povući granica, na primjer s obzirom na bogatstvo ili ugled, stvar je istraživača i njegovih polaznih pretpostavki.

Uz ovo razlikovanje klasnog i stratifikacijskog pristupa koje nije usmjereno prema negiranju važnosti ili postojanja jednoga od njih, potrebno je svakako napomenuti da među njima postoji i preklapanje, odnosno preklapanje u nekim karakteristikama što ih imaju pojedine društvene skupine s obzirom na odgovarajuću podjelu. Sasvim je razumljivo da se pojedine klase razlikuju po bogatstvu, prestižu ili moći, ali tu je potrebno naglasiti da netko ne pripada nekoj klasi zato što ima određeno bogatstvo, moć i ugled, već obratno on ima određeno bogatstvo, moć i ugled zato što pripada određenoj klasi. Treba točno

utvrditi što čemu prethodi, što je uzrok, a što posljedica. Određenje klasne pripadnosti na temelju bogatstva, moći i ugleda je statistički pristup, jer se na određenim stratifikacijskim kontinuumima određuje položaj pojedinca, a klasna pripadnost je obična statistička konstrukcija, koja vrlo često ne mora imati nikakve logične temelje. Drugi, klasni pristup je analitičan i bez obzira na konkretno shvaćanje klase kod Marxa, on je marksistički.

Ova dva pristupa međusobno se ne isključuju, već se na izvjestan način i dopunjuju. Kada će se veća važnost dati klasnom, a kada stratifikacijskom raslojavanju društva, ovisi kako o ciljevima istraživača, tako i o konkretnim društvenim odnosima. Poslužiti ćemo se riječima Maxa Webera: »Kada su osnove stjecanja i raspodjele dobara relativno stabilne, favorizira se stratifikacija na osnovu statusa. Svaka tehnološka reperkusija i ekonomska transformacija prijeti stratifikaciji na osnovu statusa i gura klasnu situaciju u prvi plan. Epohe i zemlje u kojima je značajno dominantna ogoljela klasna situacija, karakteristične su po značajnim tehnološkim i ekonomskim transformacijama.« (1946, str. 193—194).

LITERATURA

1. Barber B, *Social Stratification: A Comparative Analysis of Structure and Process*, Harcourt, Brace—World Inc. 1957.
2. Bottomore T. B., *Classes in Modern Society*, G. Allen-Union Ltd., London, 1965.
3. Bredemei and Stephenson, *The Analysis of Social Systems*, Holt, Rinehart, Winston, 1962.
4. Cattell R. B., *Handbook of multivariate Experimental Psychology*, McNally Chicago, 1966.
5. Centers, R., *The Psychology of Social Classes*, Princeton Univ. Press., 1949.
6. Dahrendorf, R., *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford Univ. Press., 1971.
7. Engels, F., *Anti Düring*, Zagreb, 1946.
8. Hamilton R., *On Working Class Identification*, *American Soc. Rev.*, 1966/6.
9. Jackson E. F. and R. F. Curtis, *Conceptualization and Measurement in the Study of Social Stratification*, in: Blalock and Blalock: *Methodology in Social Research* McGraw-Hill, 1968.
10. Komunistički manifest, u K. Marx—F. Engels: *Izabrana dela I Kultura- Beograd, 1949.*
11. Lenjin, *Velika inicijativa*, Zagreb, 1946.
12. Linton R., *Status i njegova uloga*, u *Teoriji o društvu* ed. F. Parsons, Shils, Naegle, Pitts, Vuk Karadžić, Beograd, 1969.
13. Lipset S., *Politički čovjek*, Beograd, 1970.
14. Marx K., *18 Brimer Luja Bonaparta*, u *Izabrana dela I, Kultura, Beograd, 1949.*
15. Marx K., *Sveta porodica*, Kultura, Beograd, 1959.
16. Marx—Engels, *Rani radovi Naprijed*, Zagreb, 1961.
17. Parsons T., *A Revised Analytical Approach to the Theory of Social Stratification*, iz R. Bendix, S. M. Lipset: *Class, Status and Power*, Free Press of Glencoe, 1963, str. 92—128.
18. Sorokin P., *Social mobility*, in *Social and Cultural mobility*, Glencoe Ill. The Free Press, 1959, str. 11—17.
19. Sorokin P., *Sociologija, II — Beograd, 1938.*
20. Tokvil A., *Democracy in America*, New York, Knopf Wintage, 1945.
21. Warner W. L., P. S. Luvit, *The Social Life of a Modern Community*, New Haven, Yale Univ. Press., 1941.
22. Weber, M., *Class, Status and Party*, in R. Bendix, S. M. Lipset cit. rad., str. 63-75.
23. Weber M., *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York, Oxford, 1946.

TWO APPROACHES TO THE SOCIAL STRUCTURE ANALYSIS: CLASS AND STRATIFICATION APPROACH

(Summary)

Two main approaches to the problems of social structure are treated here: the class and stratification approach, the important issue being: what causes lead to the social contrasts and what are the social forms of their manifestations.

The class approach is closely tied to the work of Karl Marx. It starts from the role of production relations in the development of the global society and analyzes the social structure as the mutual juxtaposition of classes which are defined by their place in the production process.

The basic objections to the Marx's definition of the class in the modern West sociology relate to the particular period of Marx's activity and to the changes in society not following Marx's predictions, as according to the opinion of many sociologists the contrasts between the working and capitalist class is not increasing, while the private property aspects are diminishing, the share of the physical work becoming less and less significant, the mediators and middle class more numerous and the working class having »something to lose«.

In accordance with these objections, the class approach of the bourgeois sociology is of three main directions:

1. Acceptance of the classes as distinctive, antagonistic groups, but denial of the private property and economic forces as the sources of the class differentiation.
2. Stressing the psychological aspects: the basis of the class differentiation is the identification of the individual with a particular class.
3. Denial of the existence of the class conflict and identification of the class with the social status.

The stratification approach analyzes the social structure in a defined time. The social structure is seen as a harmonious unity, where the changes are of a more quantitative and not qualitative kind, evolutionary rather than revolutionary. The main thesis is of the omnipresence of the individual differences and the criterion of distinction is the place of the individual on a continuum of wealth, power and status.

These two approaches are not necessarily mutually exclusive: while the class approach stresses mainly the dynamics of the social change, the stratification approach analyzes the given social structure in a defined time period. Some overlap is always present.

Prevela: *Mira Obradović*